

הספרות כפוסט-אפוקליפסה

הספרות האפוקליפטית והפוסט-אפוקליפטית היא "התגלות" וחיפה של הסודות הכמוסים ביותר בנפשנו – איך ננהג כאשר האנרכיה תשתולל סביבנו? מה נעשה כדי להשתייך? האם נכוף את ראשנו?

בערב קר במיוחד בחורף של שנת 1872, במרתפיו הצוננים של המוזיאון הבריטי, החל ג'ורג' סמית' בן ה-32 לקרוע מעליו את בגדיו תוך התרגשות עצומה. בעוד מטפחת הצוואר, המקטורן ושאר מרכיבי תלבושתו של ג'נטלמן ויקטוריאני, ולו כזה מהמעמד הבינוני-נמוך כמו סמית', מתנופפים באוויר ונוחתים על תיבות האכסון, השיבה הטמפרטורה הנמוכה בחדר את האשורולוג החובב לחושי, והוא חזר אל שבר החימר שבתרגומו עסק, אחד מאלפים שהביא עמו החוקר הנודע, אוסטן הנרי לייארד, מחפירותיו בספריית אשורבניפל החרבה שבנינווה.

הוא היה האדם הראשון זה כאלפיים שנה שהצליח לקרוא את הלוח שלפניו, ולמרות זאת, מה שקרא היה מוכר במפתיע. זה היה סיפור על סוף העולם.

המבול שעליו קרא סמית', המבול שבו שרד אותנפישתים בעזרת תיבה שבנה לפי הוראותיו של האל אאה ואשר מסופר ב"עלילות גלגמש", האפוס המסופוטמי הקדום, נושא דמיון רב לסיפור נח התנ"כי, והוא אחד המוטיבים הנפוצים ביותר במיתולוגיה. רק בווייטנאם לבדה נאספו שלוש מאות גרסאות מקומיות שלו. יש מבול זורואסטרי ומבול יווני, מבול סיני ומבול הינדי. יש כאלה שבהם הניצולים הם אח ואחות, כאלה שבהם האל לובש צורה של דג ענקי, וכאלה שבהם אין תיבה אלא מיטה, גזע עץ חלול או דלעת. אך המשותף לכל המיתוסים הללו הוא חורבנו הכמעט מוחלט של העולם, וההכרח לנסות ולקומם אותו מהריסותיו ולבנות מחדש את התרבות. לא פלא אפוא שפעולתו הראשונה של נח, לאחר שירד מהתיבה ברגליים כושלות אל האדמה הבוצית, זרועת הגופות הטבועות שהותירו אחריהם המים הנסוגים, היה לטעת כרם, להפיק יין

ולהשתכר כלוט. מיתוסי מבול מציינים בדרך כלל את ראשיתה של ציוויליזציה מקומית וסיומה של תקופת תום אידיאלית. נופי ארקדיה האוטופיים נידונים לכליה בגלל מעשיהם הרעים של בני האדם, גן עדן סוגר את שערי, ועל הנותרים לכונן עולם חדש, הנולד מחבלי הטראומה המכוננת.

בקצה השני של הטראומה ניצבים חזיונות אחרית הימים. העולם השב אל התוהו, הבריאה המאיינת את עצמה. האל לוחם במפלצות התהום – נחש הבריה, נחש העקלתון והתנין, בקעת העצמות היבשות רוחשת תנועה, הקרב האחרון, מלחמת גוג ומגוג הנערכת בתל מגידו – הוא "ארמגדון". כמעט כל ציוויליזציה בראה חזון אחרית-ימים משלה, ולאורך עידנים הותמרו נבואות הזעם האלה לחזויות חברתיות מכוננות. האסכטולוגיה (חקר הסוף) היהודית מפותחת בעיקר ביצירות כספר "חנן" ובכתבים מאוחרים יותר כספר "זרובבל", שבו מסופר על הקרב נגד ארמילוס, בנם ירוק השיער של השטן ושל פסל שיש של אישה יפהפייה. המחלוקות החשבונאיות בדבר מועד ביאת המשיח וכוה המשיכה הגרוטסקי והמקברי של נרטיבים אלה הביא לכך שהם הוחרגו מהקאנון התנ"כי ונותרו "חיצוניים". בניגוד אליהם, ולמרות הסתייגויות משמעותיות, חזיונות הבלהה של האיש שהעניק לנו את האפוקליפסה – יוחנן מפטמוס, כותב הבשורה, מצאו את דרכם אל הברית החדשה, וממנה לזרם הדם הנוצרי ולדי.אן.איי של תרבות המערב. משמעות המילה "אפוקליפסה" ביוונית היא "התגלות", או "חשיפתם של סודות לא ידועים", אבל בעקבות עוצמתם של הדימויים שראה יוחנן בעיני רוחו, היא הפכה מילה נרדפת לדרמה הסופית והאחרונה. "ההתגלות" העניקה לנו מושגים כמו ארבעת פרשי האפוקליפסה – מלחמה, רעב, מוות וכיבוש (שהומר מאוחר יותר ב"מגיפה"); את מספר החיה "העולה מן הים ועל ראשה שם גידופים" – 666 (או 616, כפי שהוא מופיע בכתב היד הקדום ביותר עד כה) ועוד, וכן תיאור מפורט ומסויט של נשים מפלצתיות, גברים שאות הרוע צרוב בבשרם ומלאכים הנלחמים זה בזה עד חורמה על חורבותיו מעלות העשן והמורעלות של עולם גוסס. לבד מלידתו ומותו של ישו, אין עוד סצנות ששימשו השראה גדולה יותר לאמנות מאז ועד היום – מתחריטיו של דירר, דרך הקנוסוס הכבירים של ג'ון מרטין, ועד "בשורות טובות" של טרי פראצ'ט וניל גיימן, ואלפי התייחסויות רוק כבד למיניהן. התרבות מפיקה, ותמיד הפיקה, הנאה אפלה מחיטוט בפצע האפוקליפטי, מהאפשרות לדמיין שוב ושוב את קיצו של כל הידוע והמוכר, של המשיכה הכבירה אל החידלון, הארוס המייחל לבוא התנטוס, ויוצרת שוב ושוב את "האסתטיקה של החורבן" שעליה כותבת המסאית, הקולנוענית והסופרת סוון סונטג במאמרה "שואה כלל-עולמית כיצירה בדיונית", אותו "היופי המיוחד שניתן למצוא בתהליכי הרס, חיסול והשמדה". זה העונג המביא אדם "לחיות בדמיונו את מותו הפרטי... את קצן של ערים שלמות, את השמדת המין האנושי כולו". ההשמדה הזו כבר אינה, בדרך כלל, תוצאה ישירה של פעולה אלוהית, אלא היא מתגלמת באחת משתי הצורות השכיחות ביותר שלובשת היצירה האפוקליפטית: מעשה ידי אדם, כמו בנרטיבים של שואה גרעינית או לוחמה ביולוגית, או אירוע טבעי: פגיעת אסטרואיד, הר געש מתפרץ או פלישת חיזורים. בעשורים האחרונים היא מופיעה בשכיחות גוברת והולכת כשילוב של השניים, גלגול של סיפור המבול הקדום: הטבע שקם עלינו לכלותנו כתוצאה ממעשינו שלנו, משינוי האקלים, ממניפולציות גנטיות ועוד.

אך בעוד היצירה האפוקליפטית עוסקת ברגע המשבר עצמו, בדרמה של המבול, בגבורה תחת אש, תיאורים רוויי צבע של תרבות בלהבות, אדרנלין ופעולה, הרי שהיצירה הפוסט-אפוקליפטית מתרחשת בעולם לאחר שקלו המים, בטרגדיה של אלה שהיו בני מזל (או חסרי מזל) דיים לשרוד אחריו, וכעת מוטל עליהם לנסות ולהתקיים. הספרות (והקולנוע והטלוויזיה) הפוסט-אפוקליפטית ברובה אינה עוסקת בנטיעת כרמים כמו שהיא עוסקת בהשתכרות ובהנג'אובר הגלובלי שבא בעקבותיה. היא מציעה לרוב שלושה דימויים מרכזיים: האחד, שדוגמאות מייצגות שלו עשויות להיות "הדרך", של קורמק מקארתי או "אני האגדה" של ריצ'ארד מתיסון, הוא של שממות חרוכות, חורבות עשנות, נופים ריקים מאדם, שבהם כל מי שנקרה על דרכם של הגיבורים הוא אויב פוטנציאלי, מלחמה חסרת מעצורים או חמלה על מעט המשאבים שנותרו, רעב, קניבליזם ואנרכיה. אפשרות שנייה היא כזו המוצגת ברומן של ריצ'ארד ג'פרס מ-1885 *After London*, או "כוכב הקופים" מאת פייר בול מ-1963 (שהיה הבסיס לסרט ההוליוודי) – עולם שנסוג למצב פרה-טכנולוגי, שבו בני האדם מקוממים מחדש את התרבות על בסיס של שבטיות או פאודליזם. האפשרות השלישית והשכיחה מכולן היא זו המוצגת ביצירות כמו טרילוגיית "משחקי הרעב" של סוזן קולינס או "עולם חדש, מופלא" של אלדוס האקסלי: עולם שהאפוקליפסה הפכה לדיסטופיה. הקטסטרופה ביצירות אלה פותחת את הדלת בפני העריצות, המנצלת את המשבר כדי להטיל את חיתתה על השורדים. בעוד אצל סוזן קולינס, האשמה תלויה בנזקי טבע בעקבות התחממות גלובלית, הרי שב"עולם חדש מופלא" היתה זו מלחמת תשע השנים, מלחמה ביולוגית, שהחלה ב"רעש אדיר של ארבעה עשר אלף מטוסים המתקדמים במערך פרוס" והסתיימה בכך ש"פצצות האנתרקס חיסלו את הליברליזם", שעל הריסותיו קמה הרודנות.

האנרכיה, השבטיות והרודנות הן גם שלושת השלבים במחזור חייה של הפוסט-אפוקליפסה. הן יכולות להתרחש בזו אחר זו או בעת ובעונה אחת בחלקים שונים של העולם המוכה והחבוט. בכל מופעיהן הן מעלות שאלות של מוסר, של פוליטיקה ושל אינדיווידואליזם במצבי קיצון, במבחן הריסוק של הדמיון. במובנים אלה, הספרות האפוקליפטית והפוסט-אפוקליפטית היא אכן "התגלות" וחשיפה של הסודות הכמוסים ביותר בנפשנו – איך ננהג כאשר האנרכיה תשתולל סביבנו? מה נעשה כדי להשתייך? האם נכוף את ראשנו?

ההתגברות הנוכחית, חסרת התקדים, של העניין בספרי אפוקליפסת מגפות, *The last man* של מרי שלי, שבו הגיבור נודד ברחבי אירופה הניגפת בעוד בני חברתו מתים בזה אחר זה, עד שרק הוא נותר, דרך "הדבר" האלגורי של אלבר קאמי ועד "העמדה" האפי של סטיבן קינג, מוכיחה שאפילו בעיתות משבר, בעיקר בעיתות משבר, אנחנו פונים אל הספרות הפוסט-אפוקליפטית ביתר שאת. זוהי אינה בריחה מהזוועה, אלא התמודדות עקיפה ומתמרת איתה, כזו המסתייעת בנרטיב כדי להחצין ולהעלות על פני השטח את הקונפליקטים ולמסגר אותם בגבולותיה של עלילה המאפשרת מאבק וניצחון. הקצנת המציאות צרה צורה לתרחישים הגרועים ביותר, מספקת לנו תחושת מוכנות ואת ההזדמנות לכונן בדמיונו תרבות חדשה ולברוא גיבורים חדשים. כי מעבר לאסתטיקה המטהרת והקתרטית של האפוקליפסה ולשאלות המוסריות

וההזדמנויות לניצחון הטמונה בפוסט-אפוקליפסה, מפעם רגש נוסף, כזה השזור בכל סיפורי המבול באשר הם, וטמון גם בלוח החימר השבור שתרגם סמית', מסר של נחמה ושל המשכיות הנטען בכוחה הקדום של הטראומה המיתולוגית – כהבטחת הקשת שניתנה לנח. נוראה ככל שתהיה ההתגלות, אנחנו נצרפים באֶשה ויוצאים ממנה אל עולם שקיבל הזדמנויות שנייה, שזכה לאפשרות להתחיל מחדש, על דף ששוורתי נשטפו במים אדירים. כפי שכתב וולטר ס. מילר ברומן האפי שלו, "המנון לליבוביץ'", הנפתח והנסגר באפוקליפסה, כדי "ששוב יוכל האדם לקוות מתוך החשכה והחורבן".